Heéger Zsófia

Elhallgatás és feloldás Schein Gábor *Mordecháj könyve* című regényében

Az Eszter könyve és a holokauszt emlékezete

Míg a soát túlélők első nemzedéke közvetlenül megélte az üldöztetést és a felszabadulást, a második és harmadik generáció életét sokkal inkább a hallgatás, az elfojtás határozza meg. A trauma emlékei gyakran nem jelennek meg nyíltan, hanem félmondatokban, elfojtott gesztusokban, családi titkokban bukkannak a felszínre, és formálják az utódok identitását. Vannak családok, amelyeknek sikerül szembenézni a múlttal, és közösen keresik a történtekkel való együttélés módját. Mások azonban a teljes elhallgatást vagy akár a tagadást választják – ezzel elodázzák a fájdalommal való szembenézést, amely mégis jelenvaló marad, éppen a hiányon keresztül. És akadnak olyanok is, akik hosszú feldolgozási folyamat után eljutnak odáig, hogy megpróbálják valamilyen formában továbbadni a velük vagy szeretteikkel történteket: mesélés, írás, emlékezési rítusok vagy épp művészeti alkotás révén. Így a hallgatás és a beszéd, a felejtés és az emlékezés egymás mellett létező stratégiái adják ki azt a sokszínű tapasztalatvilágot, amelyben a túlélők öröksége tovább él az utódnemzedékekben.

A felszabadulás után a pedagógusok purimi és hanukai színjátékokon keresztül próbálták a vészkorszakot túlélő gyermekek traumáit formába önteni és feloldani – a közismert bibliai történetek aktualizálásával,

A szerző családtörténet-kutató, az Eötvös Loránd Tudományegyetem hebraisztika szakos hallgatója; e-mail: hzsofi@gmail.com, ORCID: 0009-0000-8752-5181. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Bányai Viktóriának és Horváth Ritának, akik a *Holokauszttúlélő gyerekek Magyarországon* című kurzus során felhívták figyelmem Schein Gábor könyvére, és hasznos tanácsokkal segítették a munkámat, valamint magának Schein Gábornak, aki készséggel válaszolt kérdéseimre, és betekintést engedett a mű keletkezésének néhány izgalmas részletébe.

Heéger Zsófia: Elhallgatás és feloldás Schein Gábor *Mordecháj könyve* című regényében. Az Eszter könyve és a holokauszt emlékezete. *Targum*, 7, 2025. 230–244.
https://doi.org/10.56664/targum.2025.7.10

újraértelmezésével.[1] Schein Gábor *Mordecháj könyve* című műve egy második generációs reflexió az Eszter könyve és a holokauszt párhuzamba állításán keresztül.

A 2002-ben megjelent regényben olyan motívumok térnek vissza, mint az identitás elrejtése, a múlt elhallgatása, a fenyegetettség, a megmenekülés és a bosszú – ugyanazok a kérdések, amelyek az Eszter könyvének szereplőit is végigkísérik. Schein szövegében több irodalmi műfaj rétegződik egymásra: családregényszerű elemek, önéletrajzi vonások és tudatosan megkomponált fikció keveredik benne.[2] A mű éppen azzal teremt erős esztétikai hatást, hogy folyamatos bizonytalanságban tartja az olvasót: nem tudjuk, mi igaz, és mi nem, mi történt meg valóban, és mi az, ami csak elbeszélésekből, töredékekből vagy esetleg kiszínezett emlékfoszlányokból áll össze. A múlt nincs lezárva, hanem olyan szövetté válik, amelyet történetekből próbálunk újraalkotni – ám ezek a történetek maguk is bizonytalanok. A trauma sem válik egyértelműen feldolgozhatóvá vagy lezárhatóvá: a regény inkább azt mutatja, hogy minden mozgásban marad, és a bizonytalanság, a nem tudás a tapasztalat elválaszthatatlan része. A regény állandó játéka a fikcióval és a bizonytalanul alakuló történetvezetés sajátos olvasói élményt teremt.[3]

A titok rétegei az Eszter könyvében

Az Eszter könyve a Biblia egyik különleges és sokat vitatott darabja. Sajátos helyzetét az adja, hogy amellett, hogy egy világias történetet mesél el, egyáltalán nem szerepel benne Isten neve – ami a bibliai könyvek között egyedülálló. Éppen emiatt a rabbinikus tekintélyek hosszú ideig vitatták, hogy van-e helye a kánonban. A végső döntést azonban praktikus megfontolás alakította ki: a purim ünnepének központi szerepe, valamint Eszter alakjának közösségformáló ereje meggyőző érvet

1 Bányai Viktória – Horváth Rita: Purimspílek a vészkorszak után: hagyományos forma aktuális tartalommal. *Regio,* 31 (4), 2023 4. 131–145. DOI: https://doi.org/10.17355/rkkpt.v31i4.131.

2 Horváth Rita: Családregények és „anti-családregények" a magyar holokauszt-irodalomban. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 687–700.

3 A tanulmányban elsősorban a regény történeti, bibliatudományi és holokausztszempontú összefüggéseire fókuszálok. A mű irodalomelméleti értelmezését lásd: Kálmán C. György: Szórul szóra így igaz (Schein Gábor: *Mordecháj könyve*). *Jelenkor*, 46 (7–8), 2003. 806.; Vári György: „Szilánkok egy ház romjai alól". *Magyar Narancs,* 2003. február 20. 47.

Schein Gábor. Wikimedia Commons

jelentett.[4] A Héber Biblia szövegében a *Ketuvim* (Írások) között kapott helyet, s az öt tekercs (héberül *Megilla*) egyikeként a Megillát Esztert máig felolvassák purim ünnepén. A liturgiai használat miatt őrzi a tekercsformát és elnevezést.

Az Eszter könyve tele van sejtelemmel, intrikával, rejtett jelentésekkel, elhallgatásokkal, titkokkal. Az elbeszélés meseszerű: egy gyönyörű és okos, árva zsidó lányból perzsa királyné lesz, majd ügyességével és bátorságával – és nevelőapja, Mordecháj segítségével – megmenti népét a pusztulástól, ezzel keresztülhúzza a király tanácsadójának, a gonosz Hámánnak a tervét, és végül ellene is fordítja a saját fegyverét. Ám a szöveg mögött olyan titkok húzódnak, amelyek az értelmezést újabb és újabb irányokba nyitják.

A legszembetűnőbb rejtély Isten hiánya. A történetben nincsenek prófétai kijelentések, nincsenek csodás beavatkozások. Mindez azt sugallja, hogy a szabadítás rejtett módon, az események emberi szálain keresztül valósul meg. A könyv egyik legérdekesebb paradoxona tehát az, hogy hogyan van jelen a gondviselés éppen az elrejtettség által – mintha a titok éppen az lenne, hogy az isteni jelenlét akkor a legerősebb, amikor láthatatlan.

4 Babiloni Talmud, Megilla traktátus, 7a.

A következő titok Eszter identitása. A főhősnő eredeti neve Hadassza (mirtusz), ám perzsa környezetben Eszterként mutatkozik be, amely összecseng a héber סתר (széter – titok, rejtély) szóval. A főhős és nevelőapja, Mordecháj azoknak a zsidóknak a leszármazottai, akiket II. Nabúkudurri-uszur (a bibliai Nebukadneccár) katonái magukkal hurcoltak Babilonba a jeruzsálemi Szentély lerombolása után. A zsidóknak ugyan nem volt különösebben rossz dolguk Babilonban, mégis idegennek számítottak, ezért Mordecháj úgy gondolta, jobb, ha Eszter elrejti származását és ezáltal valódi kilétét. A zsidó származás titkolása a történet kulcsmotívuma, s a királynő majd csak a megfelelő pillanatban tárja fel kilétét a király előtt.

A hatalom működése szintén titokzatos rétege az Eszter könyvének. A perzsa udvar leírásában minden a tekintély, a rendeletek és az önkény körül forog, egyetlen szó vagy pecsét sorsokat dönthet el, akár egy népet is eltörölhet a föld színéről. De ki irányít valójában? A szeszélyes és könnyen befolyásolható király? Az udvartartása? A gonosz Hámán? Vagy éppen a háttérben mozgó Mordecháj és Eszter, akik ügyességükkel és bátorságukkal végül átformálják az események menetét? A szöveg finom iróniája abban rejlik, hogy miközben a hatalom birtokosai önmagukat mindenhatóként láttatják, végül a csendes kitartás, a megfelelő pillanatban kimondott szó és a kockázatvállalás bátorsága bizonyul erősebbnek. Így a könyv azt sugallja: a hatalom nem mindig ott van, ahol látszik, s a történelmet gyakran nem hivatalos pecsétek, hanem emberi döntések és rejtett stratégiák alakítják.

A szöveg stílusa és kihagyásai szintén rejtélyesek. A könyv tele van ismétlésekkel, rejtett utalásokkal, ironikus túlzásokkal. De ugyanilyen beszédes az, amit nem mond ki: Eszter gondolatai, vívódásai szinte teljesen hiányoznak. Miért vállalja a kockázatot? Milyen belső küzdelmek zajlanak benne? A hallgatás maga is titok, amely teret enged a közösség és az olvasó értelmezésének.

A történet mélyén egy ősi küzdelem is kirajzolódik: a jó és a rossz örök harca, Amalek leszármazottainak nemzedékről nemzedékre visszatérő törekvése a zsidóság elpusztítására, és a zsidó nép erőfeszítése arra, hogy végleg legyőzze őket, és eltörölje emléküket a Föld színéről. Hámán Amalek ivadéka, Mordecháj pedig Kis leszármazottja, vagyis Saul király utódja – így a történetben elrejtve két királyi vonal is találkozik. Saul egykor nem tudta teljesen legyőzni az amalekitákat, ám utódjának,

Mordechájnak végül sikerült: Hámán cselszövésének leleplezésével és megbüntetésével a saját nemzedékében beteljesítette a feladatát.[5]

Az Eszter könyve tehát nem csupán egy hőstörténet, hanem rejtélyek szövedéke. Isten elhallgatott neve, Eszter elhallgatott identitása, a hatalom kulisszái mögött zajló játszmák és a szöveg kihagyásai mind a titok motívumát erősítik. A könyv arra tanít, hogy a látszólag hétköznapi események mélyén is rejlik valami több: a jelenlét, amely elbújik a szavak és tettek mögött, megfoghatatlansága ellenére mégis működik.

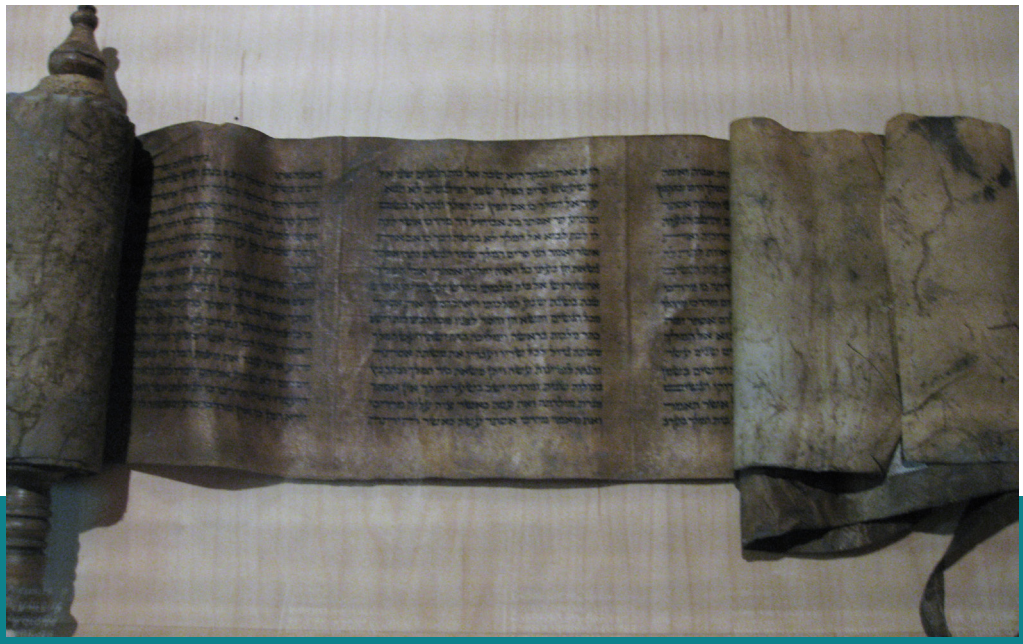

Eszter könyve, 13–14. század, Fez, Marokkó. Wikimedia Commons

A Tanakh legtöbb könyvében a nők csupán mellékszereplőként tűnnek fel, az Eszter könyve azonban ritka kivétel: itt egy nő, Eszter áll a középpontban. Ez önmagában különleges helyet biztosít a műnek, s egyben a zsidó nők számára is kiemelt jelentőséggel ruházza fel. A zsidó vallásjogban a nők általában mentesülnek az időhöz kötött micvák teljesítése alól. A Megilla meghallgatása azonban kivételt képez a könnyítés alól: ezen a napon minden férfinak és nőnek kötelessége meghallgatni az Eszter

5 Fox, Everett: *The Early Prophets*. New York: Schocken Books, 2014.

könyve felolvasását. Rasbam szerint[6] ez azért van így, mert a zsidók csodálatos megmenekülése egy nő, Eszter bátorságának köszönhető. Rási még tovább megy: értelmezése szerint ez oda vezet, hogy a Megillát nők is felolvashatják, és aki egy nő olvasását hallgatja, ugyanúgy teljesíti a micvát, mintha egy férfi felolvasását hallaná.

A kérdés megítélése nem egységes. A Sulhán Árukh[7] ellenvéleményeket is rögzít, és ez a vita mindmáig jelen van a vallásjogi diskurzusban. Az Eszter könyve tehát nemcsak narratívájában állít női hőst a középpontba, hanem vallásjogi és liturgikus kontextusban is újradefiniálja a nők szerepét a zsidó hagyományban.

A bibliai történet szerepe a holokausztrauma feldolgozásában

A purim története régóta szolgál párhuzamként a zsidóság üldöztetésének és megmenekülésének értelmezésében. Nem véletlenül: az Eszter könyve a diaszpóra egyik alapnarratívája, amelyben a szétszórattatásban élő közösségek könnyen magukra ismerhettek. A történet azt mutatja meg, hogyan lehet egy idegen birodalom közegében, a politikai kiszolgáltatottság szorításában mégis megőrizni a közösség életét és identitását. A fenyegetettségből való megmenekülés elbeszélése így kettős funkciót töltött be. Egyrészt reményt adott a szorongattatás idején: ha a múltban volt szabadulás, talán a jelenben is lehetséges. Másrészt amikor a vész elmúlt, segített abban, hogy a túlélők keretet találjanak saját történetük elmondásához. Az üldöztetés és a szabadulás ritmusa, amely a purim alapját adja, mintaként szolgált arra, hogyan lehet a legnagyobb szenvedést is beilleszteni a közösség történeti és vallási hagyományába.

Idővel purim ünnepe túlmutatott Ahasvéros korának csodálatos szabadulásán. Közösségek – sőt olykor egyes családok is – saját kis purimokat (purim kátán) vezettek be, amikor nagy veszedelemből menekültek meg.[8] Ez a hagyomány a középkorig nyúlik vissza: a legkorábbi ismert purim kátán az iszlám fennhatóság alatt élő granadaiak 1038-as győzelmére emlékezett az almeríai sereg fölött. A történelem folyamán számos

6 Babiloni Talmud, Peszahim traktátus, 108b.
7 Karo, Joszéf: *Sulhan Arukh.* OH 689:2.
8 Karo: *Sulhan Arukh.* OH 686.

hasonló ünnep született, háborúk, felkelések, vérvádak vagy természeti csapások után, mind a megmenekülés örömét hirdetve.

Ezekhez az alkalmakhoz gyakran saját megillát is írtak: olyan tekercseket, amelyek az Eszter könyvének stílusát idézve beszélték el a szabadulás történetét és a benne megnyilvánuló isteni csodát.[9] Így keletkezett például a Megillát Micrájim (Egyiptomi tekercs), amely a kairói zsidók 1524-es megmenekülését örökítette meg,[10] vagy a magyar vonatkozású Megillát Eszlár, amely a tiszaeszlári vérvádper nyomán született 1883-ban, Natan Liebermann ricsei kereskedő tollából.[11]

A purimhoz hagyományosan az öröm, a vidámság és a felszabadult ünneplés tartozik: a megmenekülés emléke éppen azáltal válik közösségi élménnyé, hogy nevetéssel, játékkal és lakomával idézik fel. A második világháborút követő években azonban ez az öröm nem lehetett felhőtlen. A közösségek ugyan megtartották az ünnepet, de a holokauszt után a purim elkerülhetetlenül új jelentésrétegeket kapott. Az a történet, amely egykor a veszélyből való szabadulásról szólt, immár a gyász és a hiány tapasztalatával fonódott össze. Az ünneplésben így egyszerre kapott helyet a veszteségek miatti fájdalom és a túlélés öröme: a purim alkalmat adott arra, hogy a közösség ne csak a múlt csodás megmenekülésére emlékezzen, hanem saját korának szenvedését és reményét is kifejezze.

A 20. században Hitler és a náci vezetők alakja szinte magától értetődően kapcsolódott Hámán figurájához. A zsidó hagyományban Hámán a zsarnok archetípusa: az a hatalommal bíró ellenség, aki a teljes nép elpusztítását tűzi ki célul, és akinek bukása végül a zsidó közösség megmenekülését hozza. Nem véletlen, hogy a holokauszt idején sokak számára Hitlerben és környezetében az ő alakja köszönt vissza. Már a háború éveiben is születtek olyan értelmezések és írások, amelyek kifejezetten e párhuzamot hangsúlyozták, mintegy a kortárs tapasztalatot illesztve bele a purim jól ismert narratívájába.[12] A késő középkortól nagy népszerűséget szerző purimi színdarabokat, a Purimspieleket is

9 Grüll Tibor: „Új Hámánok szelleme". A hiányzó paradigma a magyar holokauszt-értelmezésben. In: Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára.* Budapest: MAZSIHISZ, 2002. 229–247.

10 Margoliouth, G.: Megillath Missraim, or the Scroll of the Egyptian Purim. *Jewish Quaterly Review,* 8 (2), 1896. 274–288. DOI: https://doi.org/10.2307/1449838.

11 Bartha Bianka: A Megillat Eszter és szerzőjének bemutatása. In: *A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár évkönyve 2018.* Budapest: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, 2018. 35–80.

12 Segal, Alfred: Haman and Hitler. *The American Jewish World,* 1939. https://www.nli.org.il/en/newspapers/?a=d&d=amjwld19390303-01.2.37 (letöltés ideje: 2025. augusztus. 28.).

aktualizálták. Dina Abramowicz holokauszttúlélő (a YIVO könyvtárosa) visszaemlékezése szerint például 1941-ben, a vilnai gettóban egy olyan purimi színdarabot írtak és adtak elő, amelyben Hitler és a nácik Hámán modern megfelelőiként jelentek meg,[13] de a háború utáni évek purimi ünnepségein is gyakran születtek olyan előadások, amelyek a hagyományos történetet a közelmúlt eseményeivel kapcsolták össze. Több ilyen feldolgozást is dokumentáltak menekülttáborokban,[14] de magyarországi közösségekben is gyakran született aktualizált Purimspiel, amely segítette a túlélőket abban, hogy feldolgozzák a traumát, közösségben őrizzék meg emlékeiket, és a történelmi szenvedést a zsidó hagyomány narratív keretébe illesszék.[15]

Mintegy nyolc évvel a második világháború lezárása után a párizsi Ismeretlen Zsidó Mártír Síremlékének világbizottsága felhívást intézett az európai zsidó hitközségekhez, hogy egy pergamentekercsre írt Megillában mutassák be az országuk zsidóságának tragédiáját. A tekercseket egy szimbolikus urnában helyezték el az emlékmű kriptájában. Így született meg a Megillát Horthy, amely a magyar zsidóság üldöztetését és tragédiáját beszéli el, az első világháborút követő évektől kezdve addig, amíg „a virágzó magyar zsidóságra rázárult a sírfedél”.[16] A tekercshez az Eszter könyve adja a formai keretet.[17]

Számos túlélő és gondolkodó a holokauszt tapasztalatának fényében olvasta újra az Eszter könyvét.[18] Nem véletlenül: a szövegben Isten nevének hiánya sokak számára különös jelentést hordozott. A *heszter panim* fogalma – ami szó szerint az arc elrejtését jelenti, de átvitt értelemben Isten rejtőzködésére utal – a holokauszt után egy újabb jelentésréteget kapott. A heszter panim a haszid tanítás szerint egy próbatétel – Isten azért rejtőzik el, hogy megtaláljuk. Más vélekedés szerint Isten rejtőzkö-

13 Dina Abramowicz visszaemlékezése, YIVO-archívum. United States Holocaust Memorial Museum, RG-50.591.0022. https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn50196 (letöltés ideje: 2025. február 23.).

14 Patt, Avinoam J.: *Finding Home and Homeland: Jewish Youth and Zionism in the Aftermath of the Holocaust*. Detroit: Wayne State University Press, 2009. 35–39.

15 Bányai – Horváth, 2023.

16 Megillát Horthy, 3. hasáb. A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményében őrzött tárgy leírását lásd: https://collections.milev.hu/exhibits/show/365/item/31397 (letöltés ideje: 2025. február 23.).

17 Bányai Viktória – Csősz László: Megillat Horthy / Horthy-tekercs. Egy elfelejtett emlékezés. *Targum*, 2022/1. 171–195. DOI: https://doi.org/10.56664/targum.2022.1.10.

18 Emanuel, Sarah: Trauma and Counter-Trauma in the Book of Esther. Reading the Megillah in the face of the Post-Shoah Sabra. *The Bible & Critical Theory*, 13 (1), 2017. 23–42.

dése ad lehetőséget arra, hogy az ember maga alakítsa a sorsát – azonban ez ad teret a gonoszságnak is.[19]

A holokauszt túlélői számára ez a rejtőzködés könnyen párhuzamba állítható volt saját élményükkel: azzal a megrendítő tapasztalattal, hogy a tömeges pusztulás idején mintha Isten hallgatott volna. Ebben a fényben az Eszter könyve egyszerre vált vigaszt nyújtó és nyugtalanító szöveggé: vigaszt jelentett, mert a csend mögött ott sejlik az isteni jelenlét lehetősége, és nyugtalanságot, mert ez a jelenlét sosem válik teljesen bizonyossá.[20]

Moshe ben Avraham Pescarolo: Eszter könyve, Ferrara, 1617
Wikimedia Commons

Elhallgatás és feloldás a *Mordecháj könyvé*ben

Schein Gábor könyvének egyik főszereplője, a holokaussztúlélő nagymama alakján keresztül a regény fokozatosan feltárja a család múltját, miközben párhuzamot von az Eszter könyve történetével – ám az nem derül ki, mindebből mennyi jut el ténylegesen az unokához. A regény több idősíkot és több történetet fon össze, a szálak hol logikusan, hol látszólag esetlegesen gabalyodnak egymásba. Az egyik szál a Megilla kissé rendhagyó fordítása, ami a mesebeli Blumenfeld Lipót rabbi történeteivel és egy asszimilált zsidó család életével fonódik egybe. Az elején

19 Katz, Steven T.: *Post-Holocaust Dialogues: Critical Studies in Modern Jewish Thought*. New York – London: NYU Press, 1983. 186.
20 Wiesel, Elie: *In the Bible: Esther, a Jewish Queen*. The 92nd Street Y, New York, 1981 [Előadás]. https://www.92ny.org/archives/elie-wiesel-in-the-bible-esther-a-jewish-queen (letöltés ideje: 2025. február 23.).

mintha még lenne valamilyen rendszer az idősíkok váltakozásában, de ez a történet előrehaladtával egyre lazul, és olyan történetfragmentumok is megjelennek, amelyek mintha sehova nem illenének.

P.-t, a nyolcéves kisfiút nagyanyja az Eszter könyvének magyar fordításán keresztül tanítja meg folyékonyan olvasni és írni. Vajon miért pont ezt a könyvet választja? Eszter története – nemcsak a nyelvezete, de maga a történet is – nem éppen a legalkalmasabb arra, hogy egy kisiskolás gyerekkel megszerettesse az olvasást, de az nyilvánvaló, hogy célja van vele. Eszter történetét olvasva a gyerek is érzi, hogy itt valami többről van szó: „nagyanyja szigorából megértette, hogy amit olvas […], őrá nézve is jelent valamit".[21] Lassan feltárul előttünk a család megmenekülésének története. Nem lineárisan és nem is teljes bizonyossággal bontakozik ki: inkább töredékek, elhallgatások és részleges visszaemlékezések jelzik a múlt lehetséges irányait. Ezek a fragmentumok összekapcsolódnak a zsidó nép Eszter bátorsága révén lehetővé vált szabadulásával, ahogyan a különböző történetszálak keverednek a regényben. A rabbikhoz kötődő hagyományos világot és a 20. századi tapasztalatokat Blumenfeld Lipót alakja köti össze, aki a neki tulajdonított Megilla-fordításon keresztül mintegy hidat képez a régi és az új között. Bogaras, szerethető, magányos figura, aki mintha kapcsolatot teremtene az időrétegek között – ahogyan P. számára is ez a könyv jelenti a folytonosság egy sajátos formáját.

A könyv főszereplői közül nekik kettőjüknek van nevük, rajtuk kívül csak a rabbi prédikációiban felidézett elődöket nevezi meg az író, és természetesen az Eszter könyve szereplőit. Ők azok, akik nem élték át a vészkorszakot – a rabbik ekkorra már nem éltek, P. pedig jóval a soá után született. A könyvben szereplő áldozatok és túlélők mind névtelenek, mintha a soá poklában az identitásukat is elveszítették volna.

A névtelenség, a rejtőzködés motívuma más alakban is felbukkan a történetben. P. vér szerinti nagyapjának nevét soha többé nem ejtették ki, miután munkaszolgálatosként odaveszett, és özvegye újra férjhez ment. Ez a név azonban – amelyet később P. édesanyja is viselt, és amely rejtetten tovább él abban a könyvben, amelyet ő a felnőtté avatása alkalmából kapott – mégis megőrződött. A kötet talán valamiféle kapcsolatot teremt a hagyomány és a nemzedékek között, de hogy ez mennyiben

21 Schein Gábor: *Mordecháj könyve*. Budapest: Jelenkor, 2002. 26.

jelent tényleges folytonosságot vagy bármiféle helyreállítást, azt a regény nyitva hagyja.

Míg Schein Gábor hőseinek nincs nevük, Eszter történetének szereplői arc nélküli figurák. „Hámánnak számunkra nincsen arca, ahogyan Mordechájnak sincs. […] de lehet-e arca annak, aki mindezt nézi, olvassa, írja, aki él, hozzájuk képest tehát koholt személy?”[22]

Az Eszter könyve regényben szereplő fordítása valójában Schwarz Mór munkája,[23] amelyet a Pesti Izraelita Nőegylet adott ki 1943-ban. Ez a változat több szempontból is rendhagyó, helyenként az eredeti jelentéstől eltérő irányba mozdítja el a szöveget – ezt már az előszóban is kiemeli a fordító.[24] Az első fejezet 22. versének utolsó két szaván végzett változtatása a legizgalmasabb: a betűk átrendezésével a mondat vége teljesen más értelmet kapott, és a király parancsa – hogy minden nő engedelmeskedjen a férjének – átalakult azzá, hogy „minden férfi […] azt mondhassa, ami kellemes neki”.[25] A fordító ezzel finomítja a király üzenetét, tágabb mozgásteret, nagyobb szabadságot ad a férfiaknak, és ezáltal közvetve a nőknek is.

A különleges kiadású Megilla utolsó oldalán a 101. zsoltár hetedik verse áll: „Aki hazugságot szól, nem boldogul az Úr előtt.”[26] Ez a mondat sajátos értelmezési keretet ad Eszter történetéhez. A kiadó mintha ezzel igazolná Eszter tettét: amikor elhallgatta származását, az nem számított hazugságnak, hiszen ha valóban az lett volna, nem járhatott volna sikerrel.

Schwarz Mór Megilla-fordítása az ajánlása révén is különleges: „Mordechájnak, aki testvérei üdvére egy árvaleányt nevelt fel”[27] – mintha ezzel Mordechájt helyezné a történet középpontjába. Ahogy kibomlik a történet, P. mintha ráismerne bizonyos párhuzamokra az Eszter könyve

22 Schein, 2002. 31.
23 Dr. Schwarz Mór 1896-ban született, a tiszaeszlári metsző – a hírhedt vérvádper egyik vádlottja – fiaként. Az Országos Izraelita Tanítóképzőben tanult, majd a Pesti Izraelita Nőegylet Leányárvaházának rabbijaként kezdte pályáját. Később a kőbányai, az óbudai, végül pedig a Dózsa György úti zsinagóga rabbija lett. Vallási vezetői munkája mellett termékeny íróként is számontartották: nemcsak az Eszter könyvéből készített különleges új fordítást, hanem megírta a magyar zsidóság történetét az emancipációtól az első világháborúig, és kortársai költőként is ismerték. 1981-ben halt meg. Schweitzer József: Dr. Schwarz Mór főrabbi. *Új Élet,* 36 (22), 1981. 5.
24 Schwarz Mór: *Eszter könyve.* Budapest: Pesti Izraelita Nőegylet Leányárvaháza, 1943. 3.
25 Schwarz, 1943. 11.
26 Schwarz, 1943. 47.
27 Schwarz, 1943. 3.

szereplői és saját családtagjai között. A nagyapját (vagyis édesanyja nevelőapját) Mordechájjal azonosítja, aki szintén egy árva leányt nevelt fel: „P. mindannyiszor, amikor Mordecháj nevét olvasta, a nagyapjára is gondolt, talán azért, mert a sárgás lapoknak hasonlóan savanyú szaguk volt, mint az ő hajának szombatonként."[28] Miután P. anyjának az apja nem tért haza a munkaszolgálatból, az anyja – hosszas hezitálás után, erős külső nyomásra – újraházasodott. A könyv családtörténeti szálának főhőse azonban nem a nagyapa, hanem sokkal inkább a felesége, aki minden körülmények között „a hátán vitte" a családját, és a zsidó hagyományok átmentése is az ő önként vállalt feladata.

Úgy tűnik, P. a nagyapjához kötődik a legerősebben. Vele jár vásárolni, sétálnak a városban, de közben nem beszélgetnek. A családjuk története, a holokauszt során átéltek a felszín alatt húzódnak, és a családtagok között sem artikulálódik könnyen a múlt, ehhez kell a párhuzamos történet, az Eszter könyve mint mankó. Az ismerősök beszélgetnek, amikor összejönnek, és felemlegetik a történteket, de a családtagok nem beszélnek egymással – amikor a nők megpróbálják elmondani, mi történt velük, a férfiak dühbe gurulnak. „Egy idő után P. anyja és nagyanyja szinte kényszeresen beszélni kezdtek magukról. Mondták, mondták a történetüket. És ahogy sokasodtak, ismétlődtek a részletek, magyarázatul és igazolásképpen arra, ami nem alakulhatott másképp, húzódott egyre sértettebb hallgatásba P. apja és nagyapja. De a két férfi hallgatása egészen más volt. P. apjáé passzív és reménytelen, a nagyapjáé meglepő agressziókkal teli."[29] De a nagymama és a lánya egymással sem tud beszélni arról, amit együtt éltek át: „És ahogy P. anyja látta a fiát a két öreggel, úgy kezdtek visszatérni emlékei. De hiába gondolkodott egyre többet arról, ami történt, nem remélhette, hogy az öregasszony bármit is megért."[30]

P. családjában felcserélődtek a férfi és női szerepek. A nagymama az, aki dolgozik, és a nagypapa fennhatósága alá kerül a konyha. A nők beszélnek, a férfiak hallgatnak. A nagyanya tanítja a gyereket, holott a zsidó hagyományok átadása inkább a férfiak feladata lenne – ők azonban ettől távol maradnak. A nagyapa ugyan jelen van P. életében, de szerepe főként a mindennapokhoz kötődik: együtt intézik a bevásárlást és a kisebb-nagyobb ügyeket. Az édesapa viszont csupán mellékszereplőként tűnik fel, alig van kapcsolata a kisfiúval; időnként felbukkan, de

28 Schein, 2002. 12.
29 Schein, 2002. 93.
30 Schein, 2002. 19.

gyakorlatilag idegen marad számára, taszítja őt. „Az ablak alatt álló fotel támláján rendben egymásra terítve feküdt egy dohány- és izzadságszagú, kibolyhosodott flaneling, egy durva tapintású, barna szövetnadrág, egy slicce körül elsárgult, nyirkos alsó, és egy pár, szintén örökké nyirkos gumizokni. P. nem kerülhette el, hogy beleüljön ebbe a fotelba. Ha nem tette volna meg, sértés lett volna, alattomos, fájdalmas sértés, így viszont maradt a kifejezhetetlen undor és a lelkiismeret-furdalás."[31]

Az elfoglalt szülők a szintén dolgozó nagymamára bízzák a gyerek tanítását – eredetileg csak annyit várva tőle, hogy a nyár végére folyékonyan írjon és olvasson. A tanulás alapjául szolgáló történeten keresztül azonban a fiú lassan megsejt valamit abból is, ami saját családja számára bír különös jelentőséggel, és észrevétlenül egy mélyebb örökséghez is kapcsolódik. Azzal, hogy a nagymama továbbadja a hagyományt a fiúunokának, mintha valamiféle rendet vagy viszonyítási pontot kínálna, még ha ez a rend törékeny és kérdéses is. A Megilla olvasása akár tekinthető valamiféle beavatási mozzanatnak is, amely közelebb hozza P.-t ősei hagyományához, ezzel mintha folytonosságot próbálna teremteni. Annak ellenére, hogy a család nem szigorúan vallásos, mégis ragaszkodnak bizonyos hagyományokhoz, amelyeket a kommunizmus éveiben is fontosnak tartottak megőrizni, még ha rejtegetniük is kellett azokat. Nem véletlen, hogy P. édesanyja részt vett a lányok felnőtté avatásán akkor is, amikor a nyílt vallásgyakorlás tiltott vagy kockázatos volt: a családnak fontos volt ez a szertartás. A hagyomány és identitás kérdései nem tűnnek teljesen elhallgathatónak, még ha a szereplők sokszor igyekeznek is rejtve tartani őket: „Hiszen ha valaki előáll azzal, hogy ő zsidó, az mindenkinek kellemetlen. Jobb hallgatni."[32] A hagyomány továbbvitelében a nagyanya alakja különösen hangsúlyos. Bár a parókáját nem vallási előírásból, hanem egy betegség következtében hordja, ő az, aki teljesíti a „beszéld el fiadnak" parancsát. Az ő személyében a múlt élővé válik: ő az emlékezet letéteményese, az élő történelem, aki az unokáján keresztül biztosítja a folytonosságot a múlt és a jövő között. A regény végén P. a nagyapja temetésén elmondja a kaddist – ez a mozzanat is a hagyományhoz való viszony egyik értelmezési lehetőségeként jelenik meg.

A regényen végighúzódó famotívum értelmezhető a zsidó sors allegóriájaként. A tórai kérdés – „Ember-e a mező fája?"[33] – itt egyszerre szól

31 Schein, 2002. 69.
32 Schein, 2002. 18.
33 5Móz 20:19.

az emberi élet törékenységéről és a közösség egészéről. Zuszja rabbi a fákban a jövőt látta, Nahman rabbi a múlt emlékeit olvasta ki belőlük. A regény idején azonban már nincsenek fák, az erdő – akárcsak a zsidóság jelentős része – elpusztult a soá során. Ami megmaradt, az a néma fa: az asztal, amely köré a család gyűlik, és amely mellett P. az Eszter könyvét olvassa. Az asztal mintha az eltűnt fák helyére lépne: egyszerre jelzi a hiányt és a folytonosságot, híd a múlt és a jövő között.

Ahogy P. halad előre az olvasásban, és kibontakozik Eszter története, az eredetihez kezdetben ragaszkodó elbeszélés egyre inkább elkanyarodik, itt-ott magyarázattal, kommentárral bővül. Vajon ki mondja a szöveget? P. mondja, miközben próbálja magában értelmezni, vagy a nagyanya, miközben tanítja az unokáját, esetleg maga Blumenfeld Lipót? Néha olyan, mintha többen is mondanák egyszerre, a kánonszerű hangok úgy fonódnak össze, mint a nagymama által kötött pulóverek szálai. A történetek ismétlődése és egymásra tekeredése újabb és újabb részleteket villant fel mind Eszter, mind a regényben szereplő családtagok sorsának alakulásáról.

A végkifejletben a nagyapa lassan elveszíti a múltat: betegsége nyomán eltűnnek a szavak, elhalványulnak az emlékek, s ami addig is elhallgatva maradt, végül végképp feledésbe merül. A személyes emlékezet szétfoszlása párhuzamba állítható Blumenfeld Lipót soha be nem fejezett történeteivel. Elbeszélései függőben maradnak, nyitva hagyva a befejezést, mintha mindenki maga dönthetné el, hogyan érjen véget a mese. Ám ez a befejezetlenség nem lezárást, hanem újabb kérdéseket szül: a történetek sokszor több kérdést vetnek fel, mint amennyi választ adnak. Felmerül, hogy talán nem is fontos a befejezés, a történet vége titokban kellene, hogy maradjon. A hiány, a félbeszakítottság feszültségében felismerhetjük a soá örökségét: a félbemaradt életeket, a beteljesületlen sorsokat, a temetetlen halottak emlékét. Ami egyszer megszakadt, azt nem lehet elsimítani vagy lekerekíteni – legfeljebb megőrizni a hiányával együtt.

Egy ponton P. is úgy érzi a Megilla olvasása közben, hogy ugyan kíváncsi a befejezésre, mégsem szeretné folytatni, mert biztosan valami szörnyűség következik: a bosszúállás. A nagymama azonban mégis ragaszkodik a folytatáshoz: „A feladat, hogy e gyűlöletet valóságossá tegye, és ezáltal emlékezetébe vésse, amit P. nagyanyja homályosan, de annál határozottabban akart, P.-re várt.”[34] Itt válik érzékelhetővé

34 Schein, 2002. 40.

a nemzedékek közötti különbség. A nagyanya számára – aki a soá túlélője, és magában hordozza a túlélői bűntudatot is – a történetben az üldözés és a szabadulás párhuzama a meghatározó, és ehhez szorosan hozzátartozik a bosszú kérdése, mint ahogyan ez a Megillának is szerves része. Számára az Eszter könyve kapaszkodó: a szabadulás igazolása és a bűntudat oldása. A későbbi nemzedékek számára a történet más hangsúlyokat hordoz, ők már nem ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a túlélők első generációja – ezért sok minden kimondatlan marad, és törvényszerű, hogy a történetek elnémulnak.

A könyv befejezése a fenti gondolatot követi. Talán a kaddis zárószavaival – „Aki békét hoz a magasságban, az hozzon békét ránk […]”[35] – az időközben kamasszá érett P. meg tud bocsátani, ha a nagyszülei erre még nem is voltak képesek.

Eszter titkolt identitásának motívuma visszhangzik a regény világában is, ahol a múlt nem kimondva, hanem hallgatások és félmondatok mögött őrződik meg. A regényben a túlélő nagymama, a névtelen szereplők, a hallgató férfiak és a beszélő nők alakjában jelenik meg, miként rétegződhet a trauma az utódok életében – anélkül, hogy világos formát öltene. A Megilla olvasása a kisfiú számára nemcsak az írás és olvasás gyakorlását jelenti, hanem beavatást is: bekapcsolódást a hagyományba, a titkok és kimondatlanságok által átitatott folytonosságba. A regény allegorikus motívumai – a fák eltűnése, az asztal mint emlékező tárgy – a zsidó sors töredékességét és mégis élő örökségét jelzik. Végső soron az Eszter könyve és modern recepciója nem lezárt narratívát kínál, hanem olyan keretet, amelyben a hiány, a töredékesség és a kimondatlanság is az emlékezet szerves részévé válik. Blumenfeld Lipót rabbi prédikációinak zárómondata mintha a regény egészére is érvényes lenne: „kedves testvéreim, és ez szórul szóra így igaz”.[36] Csakhogy itt a mondat mögött nem a bizonyosság, hanem éppen a hiány, a kimondatlanság feszül, amely végül valamilyen módon az emlékezés és a hagyomány része marad.

35 Schein, 2002. 86.
36 Schein, 2002. 6.